

A legrégebbi irat.

Közönséges tudat szerint eddig elé a Mózes könyveit tartották az emberek s tartják ma is sokan, az emberi tudomány legrégebbi okmányainak. Ebben annyiban igazok is volt, hogy legalább amaz iratok közt, melyek eddig a közönség kezén forogtak, csakugyan a biblia öt első könyve tartott legnagyobb igényt külsőleg a régiségre. Abban azonban tévedtek az emberek, hogy egyfelől az iratok régiségét örökre meghatározták; másfelől hogy oly mondákat, a milyenek a Mózes első könyvében (Genesis) vannak, csupa egyoldalú ítéletnél fogva, minden bírálat nélkül, a tudomány és vallás csalhatatlan okmányainak tekintettek, s ezek alapján oly dogmákat gyártottak, a melyek — mint p. o. a biblia szó szerű ihletése, Ádám bűnesete és az eredendő bűn — anynyi száz észteendőn keresztül nehéz terhekként nehezdedtek s nehezdednek ma is az emberi öntudatra. Ily pókháló szálaikon, ily alaptalan mondákon függ az orthodoxia dogmáinak egy része!

Ámbár a bibliai kritika kimutatta, hogy a Mózes öt könyve nem régebb a babyloni fogság idejénél, tehát Kr. e. 588-nál, ez idő alatt irván a zsidók a 4 első könyvet Babylonban, az ötödiket Jeruzsálemben, — mindazáltal Mózes könyvei hitelességét védő theologusok egyfelől a zsidók és régi atyák hagyományaira, másfelől ama könyvek tartalmára támaszkodva, azok szerzetése korát Kr. e. 1300-ra, a Mózes korára teszik, egyuttal kimondván, hogy e könyvek teszik a világ legrégebbi irodalmát. Ámde mióta a tudományos utazások és kutatások oly iratokat hoztak napfényre, a melyek Mózes korát két ezer évvel is tulszárnyalják, a régi theologusoknak fenn érintett hypothesis teljesen alaptalannak bizonyult be, s kiderült, hogy a zsidók legrégebbi iratainál sokkal régebbi iratok léteznek az egyiptomi emlékek ¹⁾ hieroglypháiban, a sírok felirataiban és papyrusaiban.

¹⁾ Ez emlékek közé tartoznak Felső Egyiptomban: a thebai romok, ezek közt a karnaki templom-palota romjai; a luxor (2-ik nagy királyi palota) romjai, a Sphinxek, Memnon oszlopa, királyi sírok, kata-

Egy ily régi kéziratot, a tudós világ ítélete szerint a világ jelenleg létező iratai közt a legrégibbet, van szerencsém ezuttal bemutatni e folyóirat t. olvasóinak, meg lévén győződve, hogy midőn e magyar olvasó közönségünk előtt teljesen ismeretlen, de nagy érdekű iratot olvasó közönségünk előtt az „Old and New“ után ismertetem, sikerülni fog némi érdekeltséget ébresztenem honfiaink minden jóra fogékony kebelében e folyóirat iránt, melynek törekvése folytonosan oda van irányozva, hogy a szabad vizsgálódás elvét és ennek alapján nyert valódi igazságot megszilárdítsa.

E legrégibb kézirat az ugynevezett „Papyrus Prisse,“ a mely a tudósok vizsgálódásai következtében a létező kéziratok közt legrégibbnek bizonyult, s a melynek felfedezője és tulajdonosa Prisse d' Avesnes levén, az ő nevérol neveztek el. 1847-ben e kéziratról egy hasonmásos kiadást rendeztek Münchenben és letették azt a bajor királyi akadémia könyvtárába. De ez irat tartalma teljesen ismeretlen maradt a világ előtt egészen 1857-ig. Ekkor Chabas közölte annak tartalmát a „Revue Archéologique“-ban „Le plus ancien livre du monde“ czim alatt. Tehát Chabas volt az első, a ki e régi irat tartalmát a világgal megismertette. Ez ismertetés után tanulmányozni kezdték az egyptologisták amaz irat tartalmát, igyekeztek kimagyarázni annak szavait és kifejezéseit. De egész 1869-ig semmi kielégítő eredményt nem közöltek a világgal. 1869 dec. 4-én Lauth, a bajor akadémia tagja, egy felolvasást tartott ez akadémia előtt. Ebben teljes nyelvtani elemzését és jelentését adja ama kézirat tartalmának. E felolvasás közölve is van a bajor akadémia 1869-ki „Sitzungsberichte“-jében.

Lauth ez olvasmányában egy sorközi fordítását adja az említett kéziratnak, felmutatván az első sorban a papyrus régi hieratikus¹⁾ jellemét, a hieroglyphákat; a második sorban egy szoros latin fordítást; a harmadikban pedig egy valamivel szabadabb, de szintén szoros német fordítását adván a kéziratnak. Közli jegyzésben

kombák. Közép Egyiptomban: Memphis romjai, a hires labyrinth, a gulák. Alsó Egyiptomban: Heliopolis, Sais, Naukratis. Busisis és Abaris (héber vár, később: Pelusium) városok romjai, stb.

¹⁾ Az egyptomi papok a szent czélokra használt könyveket és feliratokat mind rövidített képirással írták, a melyet csupán ők ismertek. Ezt nevezik hieratikus írásnak. Azonban a közéletben egészen más írást, az egyszerű betű-írást, használtak. És ezt demotikus írásnak nevezik. Volt még ezeken kívül az írásnak egy harmadik neme is: a hieroglyph-írás. Evvel írták le a papok azokat a tudományokat, a melyeket rendjök kizárólagos öröksége gyanánt meg akartak őrizni.

egyszermind a Chabas fordításának egy részét is, a melyből kitűnik, hogy a francia egyptologista nem tudott oly mélyen behatolni a kézirat szellemébe, mint a német vizsgálódó ész.

A kéziratnak alább adandó magyar szövege gondos átfordítása a Lauth által ismertetett papyrus sajtóságos mondatainak, az Old and New után, a nélkül, hogy e fordítás alkalmával amaz érdekes és nehéz kérdések megfejtésébe bocsátkoznám, a melyek némely egyes szavak helyes jelentését, vagy az egyiptomi legrégebb történet archaeológiáját illetőleg felmerülnek. E kérdések exegetikai fejtegetése csak akkor lenne lehető, ha egyszermind magokat a hieroglyphákat is felmutathatnám az olvasó előtt. Azonban ez egy folyóirat hasábjain teljes lehetetlen. Aztán nyomdáink sem állanak azon a fokon, hogy ennek teljesítése lehetséges lenne. Ez okból egyszerűen az ismertetésre kell szoritkoznom.

Azt hiszem, szükségtelen az olvasót előre figyelmeztetnem e régi irat egyszerű, erkölcsi és példabeszédes jellemére. Arra sem kell hogy rámutassak, mennyire hasonlít ez irat külsőleg a zsidók legrégebb irodalmi maradványaihoz, a melyekkel az emberiség oly szorosán összekötötte saját politikai, társadalmi és vallásos életét, s a melyeket anynyira igyekezett saját irodalmában a mai napig fentartani és visszatükrözni. Erre a t. olvasó önként rá fog jöni.

E kézirat ismertetése alkalmával legelőbb is az a kérdés merül fel: mik azok a bizonyítékok, a melyek a papyrus fenn érintett régiségére mutatnak? És másodszor: miként maradt fenn ily régi irat? Azonban e kérdésre csak akkor tudunk megfelelni, ha előbb magát a fordítást látni fogjuk; mert a papyrus kora annak végére van feljegyezve. Lássuk azért magát a papyrus tartalmát.

I. FEJEZET. ¹⁾

1. Üdv annak, a ki engem tisztel! Tisztelet annak, a ki önként követ engem.

2. Az én beszédem szekrénye nyitva áll; fedetlen az én szó-alkotásomnak helye.

3. Kardokkal felfegyverkezve, hogy megtámadja a hanyagot, a ki soha sincs jelen állomásán.

4. Midőn emberek társágában ülsz, ócsárold kedvencz étkeidet; mert egy rövid pillanat megutáltatja azokat a te sziveddel.

*) A fordításban az író gondolat-menetét igyekeztem visszaadni, megtartván az egyiptomi író sajtóságos kifejezéseit.

5. Mert a falánkság vétek, s titkon botrány rejlik abban. Egy pohár víz megenyhíti az ember szomját; egy teli szájnyi Schüu megerősíti a szívet.

6. Erény a jó dolgok vége, és a minék semmi érdeke nincs, az határozza meg a nagyságot.

7. Nyomorult az, a ki a hasának szolgája, vagy a ki idejét érzéstelenségben tölti el. Kövérség uralkodik az ilyenek háza felett.

8. Midőn együtt ülsz egy lakmározóval, a ki addig eszik, a míg az öve szoritja:

9. Midőn együtt iszol egy bor-ivóval, a ki téged elfogad, szíve inkább örvendvén a többet-ivásnak, mint a mézsáros a húsnak:

10. Vedd el, a mit ő neked nyujt: ne útasítsd vissza.

11. Azonban ízetlen dolog, midőn valaki, a ki magát megértetni nem tudja, hasztalankinozza magát avval, hogy magaszámára rokon-szívet nyerjen.

12. Az ilyen szégyenére van anyjának és barátainak.

13. Midőn ő koldus gyanánt kopogtat az ajtón, mindenki ezt kiáltja ki: Siess! távozz!

II. FEJEZET.

1. A te szádnak beszéde oktat téged.

2. Ne emelkedjék szíved a földön feljül éfeje miatt.

3. Ne legyen lelked kemény nyaku.

4. Tanítsd meg maradékokat arra, a miben te magadat gyakorlod.

5. A világ fel nem fogható; Isten, a ki ezt teremtette, megtiltotta.

6. A mit egy embernek tennie kell, ez az, hogy tanítsa meg gyermekeit bölcseségre, miután ő az ember teendőjét bevégezte.

7. Azoknak kötelessége abban áll, hogy haladjanak a lajtorján felfelé, a melyet ő állított fel számukra.

8. Történetesen mindez írva áll a Példabeszédek Könyvében; ennél-fogva kövesd azt, a mint az mondja, a hasznosabbak példája után.

9. Ezek hagyták azt hátra az emlékezetnek. Ezek úgy olvasták azt, a mint az az írásban volt.

10. Annak jelessége nagyobb volt az ök szemeik előtt mind azoknál a dolgoknál, a melyek az egész országban vannak, legyenek azok bár nagyok, vagy kicsinyek.

11. Mihelyt ő felsége Huni, Felső és Alsó Egyiptomnak királya, a (mennyei) partot elérte,

12. Akkor felemelkedett ő felsége Snefru, Felső és Alsó Egyiptomnak Királya, mint az egész ország jótékony királya.

13. Ime! ekkor lőn Kadjimna a városnak és annak kerületének kormányzója. Ez a vége.

Itt tehát a szerző, Kadjimna, is meg van nevezve; az ő könyvének kora is meg van határozva. E meghatározás szerint e könyv szerzettetésének kora a Manetho Faraók harmadik dynastiája két utolsó uralkodójának, Huni és Snefrunak idejére esik, kik közvetlen megelőzői voltak Chufu-nak vagy Cheopsnak, az első és legnagyobb gula (pyramis) építőjének.

Ha már most elgondoljuk, hogy a 4-ik, 5-ik és 6-ik dynastiák Faraóinak és udvari hivatalnokainak sirboltjaiból minden legrégebb szöveg fel van fedezve; hogy az ezek után következő fényes politikai és irodalmi korszak a 11, 12-ik és 13-ik dynastiák kora volt; hogy 500 évnél több, majdnem 1000 év telt el a Hyksosok ¹⁾ betérése, háborui és zsarnok uralma alatt addig, míg a 18-dik dynastia fényes uralkodása megkezdődött; és ha eszünkbe jut, hogy a Mózes könyveinek az egyiptomi emlékeken levő feliratokkal való összehasonlítása nyomán kitűnt, miszerint a zsidóknak Egyiptomból való kijövedele a 18-ik dynastia második Faraójának, II. Ramsesnek, ²⁾ a nagy Sesostrisnak fia Menephta alatt történt, — ha mondom, mindezeket elgondoljuk, akkor némi fogalmat szerezhetünk magunknak e legrégebbi irat régiségéről. S habár e fogalmunk kissé durva lesz is, mindazáltal elég bizonyítékot találunk benne arra nézve, miszerint kimondhassuk, hogy ez irat oly elemekből állott elé a harmadik dynastia végén, a melyeknek az első dynastia alapítója, Mena alatt is létezniök kellett.

Lauth nem követi a szélsőségig menő chronologusokat; nem tart azokkal, a kik a 7-ik, 8-ik és 9-ik dynastiákat megkétszerezik a 6-ik, 10-ik és 11-ik dynastiákkal, mindazáltal ő az előbbi tényekből kifolyólag azt állítja, hogy Kadjimna ezelőtt mintegy 5400 évvel, tehát Mózes előtt 2200 évvel élt. A miből már most önként

¹⁾ A hyksosok sémi pásztornépek voltak, a melyek Syriából, Palestínából és Arabiából felkerekedve, betörték Egyiptomba, elfoglalták a Nilus tartományát, s 500 évnél tovább zsarnokilag kormányoztak. E sémi királyok egyike volt Mózes is. A hyksosok uralma egész a 18-ik dynastiáig tartott. Ekkor előáll II. Ramses, a 18-ik dynastia második Faraója, és megtörte azok uralmát. II. Ramsesnek fia Menephta pedig kikergette e zsarnok fajt Egyiptomból. A sémi nép még ekkor sem akart eltávozni, sőt hosszasan folytatta a háborút azért, hogy Egyiptomban maradhasson. Különösen egy elsánczolt táborukban, Abarisban (= héber vár, később Pelusium, ma Suez) sokáig dacoltak az egyiptomi hadsereggel. És e tények egészen más világításban mutatják nekünk a Mózes könyvében említett eseményeket, mint a hogy mi azokat eddig tekintettük.

következik, hogy a „Prisse Papyrus“ Mózesnél 2200 évvel régiebb.

A mi a második kérdést illeti, hogy e nagy becsü erekye miként maradt meg, erre sokkal nehezebb megfelelni. Azonban a ki nem sajnálja a fáradságot, hogy Lauthnak a bajor akadémia előtt 1870 febr. 5-én „Chufu építése és könyvőről“ tartott felolvasását elolvassa, az el fog bámulni ama temételen collateralis, classikai és monumentalis anyag látásán, a melyet ő az egyiptomi királyok első, második és harmadik dynastiái irodalmi működéseire vonatkozólag összegyűjtött.

A híres bajor tudóst e sajiáságos vizsgálódásra az a körülmény vezette, miszerint látta, hogy annak a papyrusnak elejéről, a melyből a fennebb adott fordítás két levelet foglal el, s mely után még egy át nem vizsgált és át nem tanulmányozott irat következik, valamelyik Ptahhotep által írva — gondosan ki van szaggatva egy korábbi irat. Lauth úgy vélekedik, hogy a kitépelt irat szerzője Chufu. E véleményét terjedelmesen és tudományosan adja elé, kimutatván, hogy az a rossz hír, a melyet az emberek e királyra ráfogtak, s őt hitetlennek tartották a görögök tudatlanságából, tévedéséből származott. E tévedést Horapollo ¹⁾ követte el, az által, hogy az egyiptomiak szent könyvét 'ambrès szóval nevezte; oly szóval, a melyet ma könnyen fel lehet ismerni a hieroglyphák ha-m-reu (= „a fejezet kezdete“) szavában, a mely szó a rituale mindenik szakasza elejére oda volt rendesen téve.

Igy midőn Herodot avval vádolja Cheops-ot, hogy ő istentelen, hitetlen, ὑπερόπτης εἰς θεοὺς és ἀσεβής, s egyszersmind utána teszi, hogy ő építette a legnagyobb gulát és „ő gyűjtötte össze a szent könyvet, a melyet Egyiptomban nagyra becsültek“, lehetetlen át nem látni, hogy e hibás ítélet a görög a se be ia (ἀσεβεία = istentelen) szónak az egyiptomi ha-m-se-bait, ha se bait (= „az oktatás kezdete“) szavakkal hasonlóságából keletkezett. E szavak ott állanak a Prisse Papyrus Ptahotep féle részének és a 12-ik dynastia egyik királya, I. Amenemha politikai értekezésének elején, sőt éppen azokkal a szavakkal kezdődnek.

¹⁾ Horapolló, vagy Horus Apollo, egy régi egyiptomi pap volt, a ki állítólag egy munkát irt a hieroglyphákról. E munka ma egy Filep nevű egyén görög fordításában létezik, a melynek mai legjobb kiadása a Leemané Amsterd. 1835.

Sajnálni lehet, hogy a 4-ik dynastia alapítójának és a legnagyobb gula építőjének irata elveszett. De mind addig haszontalan dolog volna a Cheops irata feletti szemlélődés, a míg a buvárlat vagy az elveszett iratra, vagy pedig neki valamely iratára nem akad. Anynyi bizonyos, hogy az előtte sok száz évvel élt és uralkodott királyok közül sokan kitűntek irodalmi működéseik által. Manetho azt mondja, hogy Menes közvetlen utóda, Atuta, az első dynastia második királya, építette a memphisi erődöt; és hogy „neki egy boncztanikönyve forgott az emberek kezében, mert orvos volt.“ Egy a berlini muzeumban levő orvosi papyrus azt jegyzi meg erről egy recipe felett való okoskodásában, a mely Uchedu gyógyszerész számára volt írva, hogy azt Letopolisban találták Husapatinak az első dynastiabeli királynak idejében, s az ő halála után Seneda-hoz, a második dynastiabeli királyhoz vitték. A „Halottak Könyvének“ 130-dik fejezete azt állítja magáról, hogy őt Husapati uralkodása alatt írták. A második dynastia második királya Tosorthros, — a kit orvosi ismeretei miatt másképpen Aesculapiusnak (egyptomi nyelven: Imhotep) neveznek — vitte bé Egyptomba a kősimitást, kőcsészolást, és különös gondot fordított az irodalomra. Lepsius azt állítja, hogy neki egy papyrusa van Kadjimna idejéből, vagy is a harmadik dynastia végéről. Ő úgy vélekedik, hogy ezt éppen az a kéz írta, a mely a Prisse Papyrust. E papyrus még nincs kiadva. A 3-ik dynastia utolsó királya idejében írták a berlini Butler Papyrust, a mely „A Paraszt és az ő Számara történetét“ tárgyalja.

Ilyen formán száz éveken át fokról fokra leszállhatunk és kimutathatjuk, miként hullámozott Egyiptomban az írás mind addig, míg a világot elöntötte. Sem a homeri és az augustusi idők hős költészete, sem pedig a mai kor csodaszzerű drámái, történetei és novellái nem bírnak akkora érdeket gerjeszteni, s anynyira gyönyörködtetni a képzeletet, mint az emberiség gyermek-korának ez első, durva, gyermekies értekezései. Ezekben a fejletlen értelemnek és házias szeretetnek ugyanazt az arczát lehet látni, a mely ma a Mariette által felfedezett és a Boulaqi muzeumban ¹⁾ levő kő- és fa-szobrokról ránk tekint. Ezekről leolvashatjuk, hogy amaz

¹⁾ Boulaq, vagy Bulak, Kairónak elő- és kikötő városa, vámhivatallal, bazarral, 1840 óta csillagvizsgáló toronnyal, könyvnyomdával és gyárral Lakóinak száma 18—20,000.

idők társadalma még nem volt túlterhelve a mult hagyományaival, és nem volt semmi érintkezése a külvilággal. Viruló arcaikra nem húzott barázdákat a bánat és nyomor. A Nil völgye körüli pusztákra még „tisztátalan faj” nem telepedett le. A tenger még nem látott egyiptomi kéz által szőtt vitorlát. Lóról nem is álmodtak, s a fegyver és a füstölgő oltár egyformán ismeretlenek voltak előttük.

Az emberek szerették egymást és ünnepet ültek; miveltek a földet és tánczra kerekedtek aratáskor. Ha meghaltak, az élők halottaikat atyáikhoz takarították. A Faraó (PHE-RA-O) fején nem viselt koronát, még az Uraeus sem volt rajta fő-szorítóján. Nyakán egyszerű gyöngy-gallér volt, dereka övvel volt körülövezve, s meztelen mellet, lábszárral és lábbal ült egy fatrónon, békés mosolygó arcczal, mint egy pünkösti király.

Kétséggkívül akkor is voltak különböző osztályok a társadalomban. Volt szegény és gazdag, szolga és úr; voltak irástudók, orvosok és gépészek. Azonban rabszolgaságnak és kényuralomnak még akkor hire sem volt. A kényuralom és rabszolgaság akkor állott elé, a mikor Snefru meghódítván a sinai félszigetet, abban rézbányákat nyitott. A 4-ik dynastiával kezdődik a kényuralom. Ez kezdette meg a gula-építést, a háborút; és ez állította fel a papi istenek pantheonját. Valószínű, hogy e korban keletkezett ISIS, OSIRIS, SETH, HORUS és TOT s más rokon istenek tisztelete. E korszak előtt semmi hiteles nyomára nem találunk ez isteneknek, kivéve RA-t, a napistent. Még RA is alig jelenik meg a 4. ik dynastia előtt. Ez istennek jelképe a S p h y n x volt. Ezt Chufu állította helyre. De hogy előtte mennyi idővel faragták, bizonytalan.

RA-nak, a napistennek semmi nyoma nincs az első dynastia Faraóinak nevei közt, mint: Mena, Teta (?), Atet, Ata, Tsatsa, Meribapen, Ptah és Kebeh; sem a második dynastiában: Butau vagy Neterbau, Kakau, Benneteren, Watnas, Senta és Tatai; sőt a 3-ik dynastia Faraóinak nevei közt, mint: Seferneferka, Tefa (?), Bebi, Nebka, Taseser, II. Teta, Setes, Ser, Serteta, Huni, Snefru és Raneferka, — nem akadnak reá mindaddig, míg a napistent imádó gula-építők közvetlen megelőzőjéhez, az utolsó királyhoz nem érünk. Minden oda mutat, hogy ekkor változás, válság állott be Egyptom történetében. Idegen elemek csúsztak be a nemzeti életbe; új politika, új irodalom és új vallás foglalta el a régiek helyét.

A mi az Isten nevének a szóban forgó papyrus általi említ-

tetését illeti, ez sajátosságos érdeket gerjeszt bennünk amaz idők vallását illetőleg. A papyrus egyes számban említi Istent, mint teremtőt, ki teremtményétől, az embertől, azért titkolja el a teremtés ismeretét, hogy az ember nyomja el szemlélődésre vezető vágyait, s szentelje magát a bölcseségnek, — az az, törekedjék helyesen felfogni és megérteni egyéni kötelességeit; éljen jó és hasznos életet; engedelmeskedjék atyái hagyományainak; s halála után hagyjon jó példát hátra utódainak. E papyrusban többször is előfordul az Isten nevének egyes számbani említése. Például Kadjimnát Theophilesnek (θεοφιλης = istent szerető; így nevezi magát Pthahotep is), vagy eredeti nyelven Meri-neter-nek nevezi, egy bárd-dal; nem pedig Meri-neteru-nak három bárd-dal, a mint ezt a későbbi iratokban lehet látni. Ő tehát egy isten-imádó volt. Ugyanaz az egy bárd van meg a fennebbi királyok neveit körülvevő czifrázatokban, mint p. o. a Neterbau-ében (= lelkek istene) és a Benneteren-ében, a melyet azonban már a Saquara tábla Banneteru-nak írván, többes raggal lát el, kétségkívül azért, hogy a táblát emelők polytheistikus eszméinek megfeleljen.

Azt hiszem, hogy egy kissé hosszúra is nyúlt ez érdekes régi irat ismertetése. Ugyanazért hagyjuk is félbe ennek tovább folytatását, s végezzük be mi is ismertetésünket Kadjimnának ez irat végére tett, s más hieroglypháknak is ama végszávaival: Uu-f-pu = v é g e.

Simén Domokos.